Esra Yalazan: Zabel Yesayan'la 'Yıkıntılar Arasında' dolaşmak

Posted on 21/04/2019

Savaşlara, katliamlara dair tanıklıkları içeren araştırmalar, sözlü tarih çalışmaları, makaleler okuduğumda, öncelikle insanın hikaye edilmemiş kayıp hayatlardan, telafisi mümkün olmayan, dillendirilememiş acılardan geriye kalan "yıkıntılarla" nasıl baş edebildiğini düşünüyorum.

İçinde pişmanlık, suçluluk duygusu, üzeri hınç ve öfkeyle örtülmüş bir keder, korku, güvensizlik ve karşılığını bulamamış pek çok duygu enkazı barındıran yıkıntıların arasından parçalanmadan çıkmak kolay değil.

Katliam acılarının mağdurları sadece onu yaşayanlar değil, geçmişte kaldığını sandığı derin bir acı ve haksızlıkla, korkularıyla yüzleşmemek için kişisel gerçeğini ısrarla reddedenlerdir.

Zamana dirençli acıların dilsel, ulusal, ırksal bir kimliği olmadığını bilenlerin, resmi tarih ezberini bozmaya cesaret edebilenlerin ve hayatın kutsallığını her türden inancın üzerinde görenlerin bu anlamda özgür olduklarını düşünürüm. "Ötekilerin" acılarına, korkularına, umutlarına, kültürel ve ahlaki değerlerine hitap eden özür dilemenin ve bağışlamanın bu anlamda kıymetli olduğunu hatırlamakta fayda var.

Özür dilemenin farklı anlamları üzerine düşünen, yazar, felsefeci Nick Smith, özür ve af arasındaki ilişkiden bahsederken – bireysel veya kolektif- davranışlardaki samimiyetin önemine dikkat çekiyordu:

> “Özür gibi af kavramları da, sanki farklı farklı inanç, yargı, duygu ve edimin birbiriyle ilişkili kavramları için gevşek bir biraradalık öngörüyor. Bu biraraya geliş acı, öfke, dargınlığın üstesinden gelmek; güven, merhamet ya da sevgi yenilemek ya da cezadan, kefaret arzusundan kaçınmak olabilir...
>
> Af bazen yüksek mevki sahiplerinin sergilediği cafcaflı gösterilerle ifade edilebilir, bazen de onu bir gülümsemede, bir kafayı eğme hareketinde ya da el sallayışında görebiliriz. Mağdurun ve failin temel benlik değeri affa dayanabilir ve gruplar arasında af, en çirkin ahlaki suçları engelleme gücüne sahip olabilir”.

24 Nisan yaklaşırken yine “Ermeni soykırımını anma günü” nedeniyle bu tezi kabul edenlerle etmeyenlerin kavgalarına bir kez daha tanık oluyoruz. Resmi tarih tezleri devletlerin değişken siyasi pozisyonları üzerinden tartışılırken, ben sevdiğim bir edebiyatçının tanıklıklarından oluşan kitabını hatırlatmak istedim. Toplumsal barışa giden çetrefilli yolculuğun, çetin bir yüzleşmenin ardından gelen bağışlayabilme yetisiyle başladığına inanıyorum çünkü.

Daha evvel ‘Son Kadeh’ romanı vesilesiyle aktardığım Yesayan’ın hayat hikayesi, katliam tanıklığının hangi koşullarda yazıldığını bilmek açısından önemli.

Yesayan, 1890’lardaki politik kargaşa döneminde pek çok Ermeni gibi İstanbul’u terk ederek Paris’e gidiyor. Sorbonne’da edebiyat ve felsefe derslerini takip etmiş.1907’de yazdığı romanı “Erdemli İnsanlarla’ edebiyatı tanınıp kabul edildikten sonra 1909’da Adana’da yaşanan katliamın ardından, bölgeye yollanan heyete katılıyor.

O dönemde yazdığı ‘Yıkıntılar Arasında’, Adana’da yerle bir olmuş Ermeni mahallelerini ve köylerini aktarıyor. Bir siyasi figürün ırkçı ve dini yorumlarından uzaklaşarak, bir edebiyatçı bakışıyla yazmış tanık olduğu vahşeti. 1915’de Ermeni aydınlar ve siyasetçiler öldürüldüğünde, önce bir hastane bahçesinde saklanmış. Kendini önce bir Türk, sonra Rum bir dantelacı olarak tanıtarak Bulgaristan’a kaçmış. Romanlar daha sonra yayımlanıyor.

Bu kitabın benzerlerinden ayrılan iki belirgin özelliği var. Yesayan’ın hakikate kelimelerin sihriyle dokunan zengin dili ve tanık olduğu felaketi faili işaret ederek anlatmama tercihi. Okuyanların adalet duygusunu, vicdanını yaralayan tanıklıklardan oluşan kitaba dair okuru önceden uyarıyor:

> “İzlenilerimin ne belli bir siyasi doğrultuda yumuşatılmış ne de milliyetçi önyargılar, geleneksel intikam duyguları veya herhangi bir ırksal nefret tepkisiyle sivriltilmiş olmadığını okuyucunun bilmesini isterim… Bunlar Ermeni bir kadının hassasiyeti olarak değerlendirilmekten ziyade herhangi bir

> insanın içten gelen samimi izlenimleri olarak düşünülmelidir”.

Samimiyet, ölümleri ve iyileşmek için ihtiyaç duyulan yası anlamlı kılmak için her şeye rağmen umut barındıran bir çaba. Peki acılar olduğu gibi tasvir edilebilir mi, ne kadarı okura dokunur? Bu metinler edebiyat mıdır? Marc Nichanian’ın kitabın giriş yazısında isabetli bir sorusu var:

> “Bu eser, ırkın değerlerine bir tanıklık mıdır, yoksa sınırsız bir zulmün karşısında, yazı ve ifadenin sınırlarında dolanan müdahil görgü tanığının, felaketzedelerin trajedisine ulaşıp, onu betimlemek isteyen tanıklığı mıdır?”.

Kurmaca olmayan tanıklık, hayat karşısında sınırlı kalmaya mahkum. Onu değerli yapan, aracı olduğu durum ve duyguları kalıcı kılan ifade gücü. Kitap bir romanın açılış sahnesini hissettiren bir cümleyle başlıyor, hırpalayan bir gerçeklikle devam ediyor:

> “Gemi bizi Giligya limanına doğru götürüyordu. Akdeniz’in üzerinde geçirdiğimiz bu son gece içimi ürpertiyor, beni korku ve dehşet teslim alıyordu. Gemi felaket bölgesine yaklaştıkça, zihnim adeta gerçeklikten uzaklaşıyor, ertesi sabah Mersin’e varacağımıza inancım gittikçe yitiyordu. Adana… Giligya… Bu isimler haftalardır beynimizi dağlıyordu; kanayan bir yara vardı orada, dokundukça benliğimizi müthiş bir acıyla sarsan”.

Yesayan’la beraber Adana civarında yakılmış, yıkılmış, harabeye dönmüş Ermeni mahallelerinde dolaşırken “uçsuz bucaksız bir mezarlık” gibi görünen şehri onun bakışlarıyla izledim.

Çocuklarını tanıyamaz hale gelmiş analar, yanan evlerde kalan kötürümler, kör yaşlılar, “çocukluğun parlak nuru sönmüş” yetim çocuklar, kayıplarının acısıyla kıvranan dullar, cıyaklamaları gizlendikleri yeri ele vermesin diye bebelerini boğanlar, acılarını haykıramayan kadınlar, aklını yitirmiş insanlar, kurşuna dizilenleri unutamadıkları için o anları tekrar tekrar yaşayanlar, acının şiddetiyle taşlaşanlar, kül olmuş evler, okullar, kiliseler, yakılmış bağlar, can çekişenlerin hırıltılarına karışan beddualar, “bütün ailemi katlettiler, ben nasıl ve neden hayatta kaldım” diye isyan edenler.

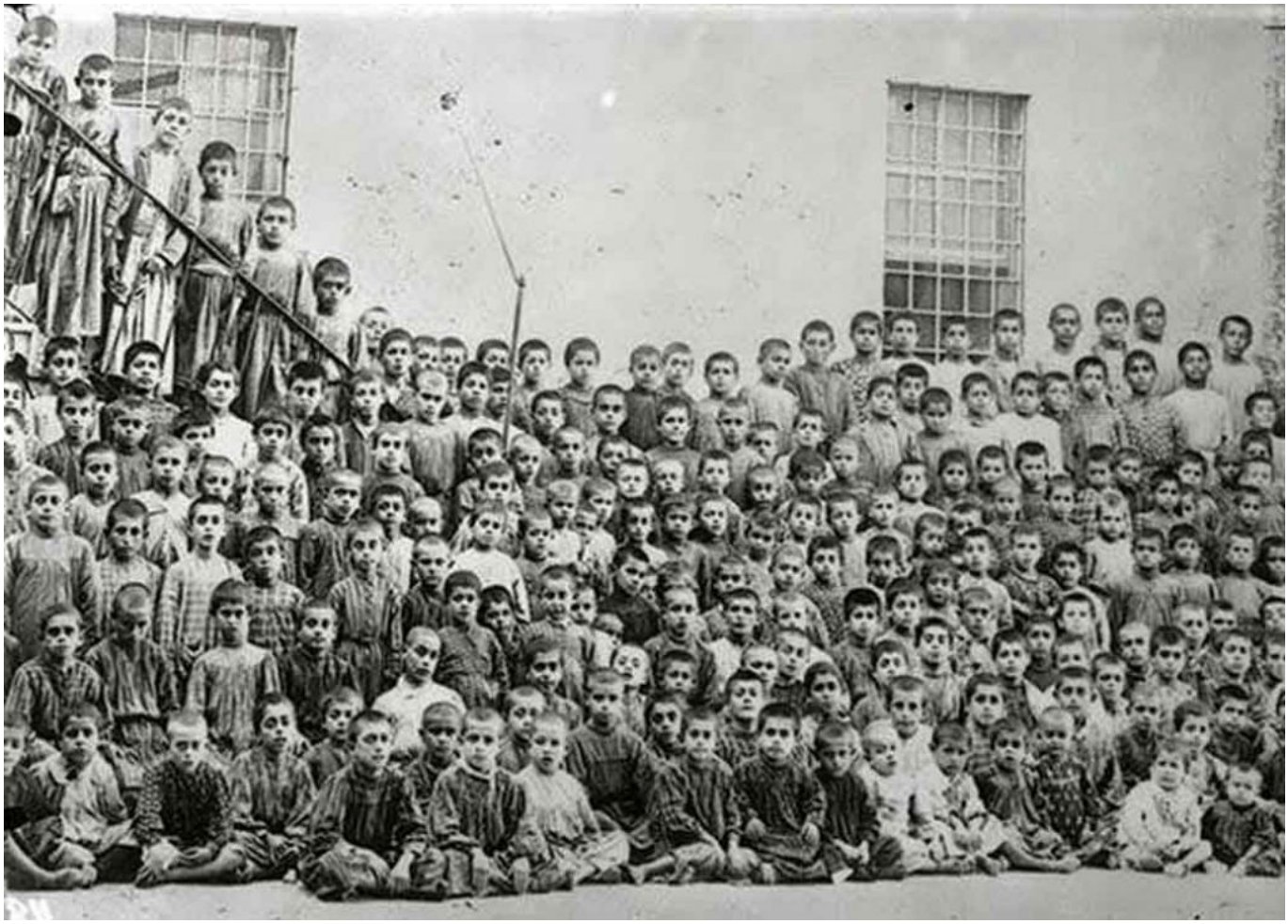

Bu tanıklık sayesinde derin bir utanç duygusuyla yüzlerine bakarken “Bunların hiçbiri yetmez o cehennem günlerinde Adana’da yaşananların karanlık ve gerçek derinliğini tam olarak kavramamıza” ifadesini daha iyi kavradım. Muradı, felaketin, herkesin gözü önünde

gerçekleşen olayları olduğu gibi aktarmaktan ziyade insanın acı ve dehşet karşısındaki tepkilerini ve bunların kuşaklar boyu devam eden kalıcı etkilerini gösterebilmek. “Ah o gözler” diyordu, “Bazıları sana bakıp da seni görmeyen gözler, çünkü onların görme alanına asla silinemeyecek bir resim çakılı”.

Katliamlara bir biçimde tanıklık edenler, hangi zulmün görece daha katlanılabilir olduğunu kolayına dillendiremez. Bugün 110 sene evvel gerçekleşmiş bir vahşetin ayrıntılarını ürpererek okurken bende “çakılı” kalan ve hiç unutmayacağım o resmi gördüm Yesayan’ın sözcüklerinde:

> “Felaketi takip eden haftalarda sefalet o denli büyümüş ki sahipsiz kalmış çok sayıda çocuk, etraftaki kokuşmuş cesetlerden zehirlenerek ölmüş”.

Mihmandar anlatıyor:

> “Birkaç çeşit bulaşıcı hastalık peyda oldu, günde 45-50 çocuğun öldüğü oluyordu. Göz pınarları kurumuş anneler sefaletin büyüklüğünden canları sıkkın, papaza bile ihtiyaç duymadan, çadırın yanında bir çukur kazıp ölmüş çocukları oraya gömüyorlardı”.

Yesayan olur biteni dinledikten sonra kendisiyle konuşur gibi mırıldanıyor: “Uzun uzun çocuk mezarlarına bakıyoruz; gerçekten de ne yapmaya gelmişiz bu bahtsız memlekete? ‘Yetimhane toprağın altında’. Delikanlının sözlerini hatırlıyorum ve gözlerim bana karşı gelerek deliklerin üzerine dikiliyor”.

Kendimi vahşetin katı gerçekliğine inandırabilmek için bir kaç kez aynı cümleyi tekrar ettim:

> “Yetimhane toprağın altında, yetimhane toprağın altında, yetimhane toprağın altında”.

Biliyorum, bu yazıyı okuyacak olanlardan bazıları orada tam olarak olup biteni merak etmek yerine yazarın aktardıklarını inkar etmek ve belki de “Ama onlar da bize” diye başlayan itirazlarını yükseltmek isteyecektir. Cansu Muratoğlu ‘Geçmişle Yüzleşme, İmkanlar ve İmkansızlıklar’ başlıklı kitabında bir asırdır yaşadığımız ‘felaketleri’ hatırlatıp uyarıyordu:

> “Acılar karşılaştırmalara ya da yarıştırmalara gelmez, karşısına tepki olarak diğeri çıkarıldığında sıfırlanmaz. Zikredilmeden geçen tek bir isim bile mağdurları için bütün bir hayattır. Hem de yalnızca bir nesille sınırlı kalmayan, nesiller boyunca tekrar tekrar yaşanan, daha doğrusu yaşanmayıp insanların elinden alınan hayatlar”.

Bir asır sonra hala yüzleşme niyeti ve arzusunun olmayışı bir yana, olanlara soykırım, sözde soykırım, felaket, insanlığa karşı suç, tehcir diye tanımlama konusunda bile uzlaşamamış bir toplumu hakikate yaklaşma hususunda ikna etmek zor.

Kitabın sonunda, Osmanlı Meclisi Edirne Mebusu Hagop Babigyan’ın raporu da var. “Adalet halkları yüceltir, günah ve suç ise alçaltır” alıntısıyla başlayan yazıda dehşeti açıkça ifade etmiş:

> “On dört yaşından itibaren hayatımın büyük bir kısmını siyasi

> çalkantıların altüst ettiği çevrelerde geçirdim. Bulgar isyanı sırasında Sofya'da bulunuyordum. Türk-Rus savaşında Bosna'daydım, bir iç savaşın ortasında. Çok şey gördüm. Konstantinopolis ve Kırklareli katliamlarına şahit oldum. Ancak Adana'dakilerle kıyaslanabilecek dehşet görmedim, hatta tasavvur dahi edemezdim. Bu vilayetteki katliamlar, Abdülhamid rejiminin tertiplediği ve niteliği itibarıyla Osmanlı tarihinde edebi bir ayıp olarak kalacak olan bu tür olayları fersah fersah aşmıştır".

Bugün adını koyamadığımız 'felaketlerin' başlangıcı 1915 olarak kabul edilir ve öncesinde olanlardan pek bahsedilmez. Ben rakamların ölümleri ve katliamları sıradanlaştırdığına inanıyorum ama bilmeyenler için Nichanian'ın aktardığı notları ekleyeyim:

> "Adana dışında kalan tüm Ermeni köy ve kasabalarında yapılan saldırılar 1 Nisan günü gerçekleşmiştir. Ermeni halkı ancak belli yerlerde savunmaya geçerek kayıplarını sınırlayabilmiştir. (Özellikle Sis (Kozan), Hacın (Saimbeyli), Dörtyol ve Karspazar. geri kalan yerlerde ise (Tarsus, Mersin, Erzin, Hamidiye) sınır tanımaz bir kıyım uygulanmıştır. Ölenlerin sayısı yeni valiye göre 25 bine yaklaşmıştır; bu sayı Patrikhane'nin verdiği sayıyla örtüşmektedir".

Benzer bilgiler Babigyan'ın raporunda da yer alıyor. O aynı zamanda bu olayların nasıl başladığını ve geliştiğini aktarmış. 31 Mart ayaklanmasını takip eden günlerde olanları merak edenler ayrıntılarıyla öğrenecek. Hazin olan, yeni rejime karşı saldırılarda başarıya giden yolun, öncelikli olarak Ermenilerin yok edilişinde görüldüğünü, bunun için her yerde Ermenilere karşı iftira dolu söylentiler yayıldığını sanki daha geçen yıl olmuş hissiyatıyla okumak;

> “Ermenilerin, müslümanları katletmek ve karılarını kirletmek amacıyla silahlandıkları söyleniyor, bazı yerlerde de İslam dinine saygısızlık ettiklerine ve dini kurumlara karşı tahkirde bulunduklarına dair yalan yanlış söylentiler çıkarılıyordu. Bugün artık; müslüman halkı kışkırtmaya yönelik bu yalanların tüm Anadolu’da yayılmış olduğu ortaya çıkmıştır”.

Bütün bunlar resmi bir tebligatla yapılmış, yani öyle sadece söylentilerden ibaret değil. Devamındaki duruş da maalesef çok tanıdık:

> “Hükümet katilleri yakalamak şöyle dursun, olayın peşine dahi düşmedi. Bu tutum, suçluları cesaretlendirmeyi, onları her türlü aşırılığa itmeyi ve kötülük içgüdülerini kamçılamayı amaçlıyordu sadece”.

Eğer söylendiği gibi tarih ancak üzerinden zaman geçtikten sonra kendi gerçekliğine kavuşuyorsa, onu inkar etmenin bir faydası olmadığını, tersine gelecek tahayyülüne zarar verdiğini hiç değilse anlamaya çalışmak sağaltıcıdır.

Toplumlar da insanlar gibi geçmişin yüzüne cesaretle bakarak geleceğini anlamlı kılabilir. Gerçek baskıyla, şiddetle, cezayla ortadan kaldırıldığında suç büyür, kolektif hafızasızlık toplumu yaralar, adalet bilincini incitir. Bu tavrın neticesini, gerçeği inkar etmeyi seçenler de iyi bilir.

- Zabel Esayan – Yıkıntılar Ararsında, Çev. Kayuş Çalıkman Gavrilof / Aras Yayıncılık

Kaynak: ahvalnews.com